

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ДІАЛЕКТИ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВО-ЗАХИСНИХ ПРАКТИК ЄВРОПЕЙСЬКОГО АРЕАЛУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (50)

УДК 81'282,3(4)

DOI:10.24144/2663-6840/2023.2(50).327–334

Михальчук О. Територіальні діалекти в контексті лінгвозахисних практик європейського ареалу; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. У статті актуалізовано проблеми вивчення стану і статусу українських діалектів у соціолінгвістичному аспекті. Увага зосереджена на аналізі територіальних діалектів у світлі лінгвозахисних практик європейського ареалу. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення вітальності діалектних континуумів української мови та місця сучасних говірок у соціолінгвістичній ситуації, у системі самоідентифікації носіїв та в локальній ідентичності. Ці аспекти тісно пов'язані з проблемами спадковості та спадкоємності мовних прав, необхідністю збереження діалектних континуумів та захисту українськомовних територій від політичних спекуляцій на ґрунті діалектних відмінностей. Мета дослідження – визначення соціолінгвістичного статусу говірок у контексті лінгвозахисних практик європейського ареалу. Об'єктом аналізу є українські територіальні діалекти в системі українського та європейського законодавства. Завдання дослідження – окреслити становище українських діалектів у контексті соціолінгвістичних критеріїв загрожених мов та теоретичних основ класифікації слов'янських мов; проаналізувати лінгвістичну проблему розрізнення мовних ідіомів (мова / діалект; діалект / мікрмова) у координатах української мовної дійсності та сучасних мовнополітичних практик Європи. Поставлені завдання конкретизуються на прикладах прецедентних спроб кодифікації говірок української мови та захисту мовних ідіомів у мовнополітичних практиках європейських країн. Результати роботи можуть бути використані для вироблення новітніх підходів до обстеження діалектного мовлення з урахуванням соціолінгвістичної ситуації регіонів в історичному та сучасному аспектах. Аналіз суспільних функцій українських діалектів у контексті лінгвозахисних практик дозволить виробити стратегії збереження діалектних континуумів як лінгвокультурного спадку нації.

Ключові слова: соціолінгвістична ситуація, діалект, діалектологія, говірка, мікрмова, соціолінгвістика, мовне планування, мовна політика, стандартизація, загроженої мови, мовні права.

Постановка наукової проблеми. Мовна ситуація в Україні зазвичай розглядається в контексті співіснування різних мов. Але європейська соціолінгвістика щоразу активніше залучає в дослідження мовних ситуацій спільну динаміку і суспільну взаємодію діалектів та мов. Водночас виникає стурбованість щодо зникнення чи пасивності форм діалектного мовлення, спричинені суспільними і мовними реаліями. Потреба збереження діалектів як унікальних мовленнєвих кодів потребує переосмислення ставлення до діалектів у суспільстві. Ставлення до діалектів як до «нецивілізованої», «некультурної», «низької» мови неосвічених людей тривалий час було лінгвополітичним наративом суспільного мислення. На території поширення української мови проблема ускладнювалася політикою насаджування російської мови. Це супроводжувалося формуванням у суспільстві негативного ставлення до української мови, особливо до розмовних її варіантів. Такі тенденції були не тільки елементом планової мовної політики «зближення української і російської мов», а й намаганням викоренити діалектну розмаїтість української мови. Радянська мовна політика регламентувала характер суспільного ставлення до діалектів загалом і до конкретних виявів у мові зокрема. Так, традиційне радянське визначення літературної мови (=мовний стандарт) констатувало, що це «мова письменників», що априорі вимагало від письменника опублікувати твори тільки стандартною мовою. Обмежене використання діалектизмів (не кажучи про діалектне мовлення загалом) поширювалося навіть на художні тексти від першої особи та діалоги. Це призвело до зростання ступенів загрозеності українських ді-

алектів як територіальних мовних ідіом. Теоретичне обґрунтування проблем захисту мовного та етнокультурного розмаїття в Європі останні десятиріччя активізувалося в мовознавстві. Однак ці теорії потребують розширення в конкретних соціолінгвістичних середовищах, зокрема, класифікація мовних кодів в українській мовній ситуації вимагає не тільки розрізнення мови і діалекту, але й діалектів і мікрмов, діалектів і суржику тощо. Важливими чинниками стають соціо- та геополітичні впливи, міграційні процеси та вплив європейських мовнополітичних принципів мовного розмаїття на мовну політику. Визначення місця сучасних українських говірок у контексті соціолінгвістичної ситуації, у системі локальної ідентичності та лінгвозахисних практик зумовлює **актуальність** цієї статті.

Аналіз досліджень. Засади лінгвістичних досліджень українських діалектів були закладені в XIX столітті. Вивчення діалектологічних явищ із типологічного, лінгвогеографічного, лексикологічного та текстологічного погляду достатньо глибокі і присутні (від праць К. Михальчука, І. Верхратського, П. Бузука, Б. Кобилянського, першого підручника з діалектології Ф. Жилка, підручника С. Бевзенка аж до створення унікального «Атласу української мови» в трьох томах (1984–2001), колективних лексикографічних видань і важливих напрацювань українських діалектологів, зокрема Й. Дзензелівського, І. Матвіяса, П. Гриценка, І. Ковалика, Г. Аркушина, В. Мойсієнка, Н. Глібчук, О. Костів та ін. Потужні наукові здобутки з діалектології української мови є основою для розв'язання проблем діалектного членування української мови, її глотогенезу та діалектогенезу. Однак не достатньо охоплені увагою

проблемні питання української діалектології, що потребують соціолінгвістичних підходів. Офіційно-соціальна стигматизація діалектів, протиставлення стандартної (літературної) мови і діалектів, вплив інформаційно-культурного середовища, пуристичні тенденції, мовні контакти, а також міграції (примусові і добровільні) та глобалізація призводять до незворотних змін у мовному устрої і на лінгвістичних картах світу. Офіційне ставлення до діалектів є частиною мовної ідеології держав, і часто мова / варіанти мови стають елементом культурно-ідеологічної стратегії. Ці питання в європейському мовознавстві вже тривалий час є актуальними. У контексті соціолінгвістичної проблематики їх порушували Гаєтано Берутто (Gaetano Derruto), Гюнтер Бельман (Günter Bellmann), Том Камуссела (Tom Kamusella), Іржі Неквапіл (Jiri Nekvapil), Аніта Петі-Стантік (Anita Peti-Stantic) та ін. В Україні такі дослідження мають переважно спорадичний характер. Окремі аспекти висвітлювали Г. Аркушин, Г. Гримашевич, В. Мойсієнко, В. Німчук, О. Скопненко, Т. Савчин та ін. Зокрема В. Німчук у своїх статтях «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти і захистити українські говори» [Німчук 2013, с. 3–26] та «Ще раз про русинський язик і збереження діалектного середовища» [Німчук 2017, с. 15–24] наголошував на необхідності міждисциплінарних підходів у діалектології і проблемах мовного планування в контексті сучасних українських говірок. Незважаючи на те, що спроби соціолінгвістичного вивчення діалектної мови активізувалися, багато важливих питань, що стосуються стану та ставлення до говірок у суспільстві, місця діалектного мовлення в контексті мовних прав та захисту мов, досі залишаються поза увагою дослідників.

Мета цього дослідження – визначення соціолінгвістичного статусу діалектів у контексті лінгвозахисних практик європейського ареалу. Виходячи з мети, **завдання** – окреслити становище українських діалектів у контексті соціолінгвістичних критеріїв загрожених мов та теоретичних основ класифікації слов'янських мов. Для поставленої мети необхідно також хоча б побіжно торкнутися лінгвістичної проблеми розрізнення мовних ідіомів (мова / діалект; діалект / мікрмова) у координатах української мовної дійсності та сучасних мовно-політичних практик Європи. **Об'єктом** аналізу є українські територіальні діалекти в системі українського та європейського законодавства, **предметом** – специфіка типології мовних ідіомів у контексті захисту загрожених мов. Спостереження базуються на співвіднесенні основних аспектів загрозеності діалектного мовлення та проблем захисту та збереження мов у «Європейській Хартії регіональних мов та мов меншин», у «Всесвітній декларації мовних прав» та деяких аспектах українського та європейського законодавства з огляду на українську мовну дійсність та засадничі європейські принципи мовного розмаїття. Для досягнення мети застосовано низку загальнонаукових та соціолінгвістичних **методів**. Методика полягає у використанні елементів описового (для аналізу праць і документів та осмислення результатів дослідження), порівняль-

ного (для опису зв'язків між діалектом та мовою / мікрмовою), аналітичного методів тощо.

Виклад основного матеріалу. У преамбулі «Європейської хартії регіональних мов та мов меншин» засадничим принципом є те, «що охорона історичних регіональних мов або мов меншин Європи, деякі з яких знаходяться під загрозою відмирання, сприяє збереженню та розвитку культурного багатства і традицій Європи» [Європейська Хартія 2012, с. 312]. Необхідність збереження мов та права їх носіїв є також ключовим меседжем «Всесвітньої декларації мовних прав». На відміну від Хартії, «Декларація проголошує рівність всіх мов незалежно від їх статусу» [Ажнюк 2010, с. 52]. Базові положення Хартії зосереджені на аспектах і принципах використання в освіті (ст. 8), у судовій владі (ст. 9), адміністративних органах та публічних послугах (ст. 10) тощо. Ухвалена на заключному засіданні «Всесвітнього конгресу з мовних прав» у Барселоні 1996 р. «Всесвітня декларація мовних прав» стосується насамперед мовних спільнот і груп, тому основні концепти базовані на спадкоємності і спадковості мовних прав, невідчужуваності мовних прав і т. ін. «Окремим питанням, – підкреслює Б. Ажнюк, – є проблема мовних прав у сфері діалектного мовлення» [Ажнюк 2014, с. 26]. У системі мовних прав індивіда важливим є його ставлення до «материнської мови» – того мовного коду, з якого почалося пізнання світу. Сучасна соціолінгвістика переконливо доводить, що для багатьох осіб ставлення до мови / мов виявляється через вибір «рідної мови». У цій соціолінгвістичній категорії компонент «мова» часто рівноцінний термінам «говірка», «діалект». Яскравим прикладом цього є такий факт. В Інституті мовознавства ім. О. Потебні мав доповідь директор Академії івриту в Ізраїлі (1993–2022 рр.) доктор Моше Бар Ашер. На запитання, якою є його рідна мова, професор відповів – дарижа (спільна назва для групи діалектів арабської мови, що поширені на схід від Єгипту в історико-географічному регіоні Магриб). Це говірка, якою він спілкувався в дитинстві. Емотивний зв'язок із першим мовним кодом в індивідуальній мовній свідомості українців не часто виявляється між вибором мови чи говірки як елемента мовної самоідентифікації, однак практична двокодовість мовлення – літературна мова і говірка – є типовим явищем мовної поведінки. Г. Аркушин виокремлює це явище як «ділінгвізм – володіння літературною мовою та однією з діалектних форм спілкування» [Аркушин 2012, с. 20].

Загальновідомий постулат про те, що «Європейська хартія регіональних та міноритарних мов» стосується мов, але не діалектів, не завжди відповідає принципам застосування в різних національних державах. Насамперед тому, що в багатьох європейських країнах соціолінгвістичний статус деяких мовних ідіомів (мова, мікрмова чи діалект) може бути відмінним, і в законах про ратифікацію Хартії діалекти контактних держав потрапляють під її дію. Таким чином деякі діалекти стають об'єктами, на які скеровуються відповідні зобов'язання щодо захисту мов, а носії цих говірок набувають статусу етнічних чи національних меншин з відповідними

зобов'язаннями щодо них. Чи це суперечить базовим принципам Хартії? Очевидно, проблема розрізнення мов і діалектів не була чужою для авторів «Європейської хартії регіональних мов і мов меншин» – коли уважно подивитися на статтю і читаємо, що термін «регіональні мови або мови меншини... не включає діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів» [Європейська хартія 2012, с. 343]. Тому коли ми говоримо про мови, щодо яких направлені закони про ратифікацію Хартії та про відповідні законодавчі рекомендації й звіти, то низка суперечливих питань, пов'язаних із розрізненням мов, мікромов і діалектів, набуває нового соціолінгвістичного змісту.

Основу лінгвістичних постулатів для розрізнення таких явищ мовної дійсності, як мова і діалект, заклали А. Шляйхер (A. Schleicher), М. Вайнрайх (M. Weinreich), Л. Блумфілд (L. Bloomfield)). Зокрема, загальноприйняте за останні десятиліття в науці розрізнення мови і діалекту запропонував американський лінгвіст Л. Блумфілд у статті «Набір постулатів для науки про мову» (1926) [Bloomfield 1926, с. 153–164]. Учений припускав, що діалекти взаємозрозумілі. Проте, як зауважує майже через століття Т. Камуселла у своєму дослідженні «Потрійний поділ слов'янських мов: лінгвістична знахідка, продукт політики чи випадковість», зрозумілість є суб'єктивною, водночас «хоч і тривалі політичні, церковні, адміністративні кордони роблять діалекти менш зрозумілими, вони практично ніколи не порушують діалектний континуум» [Kamusella 2005, с. 127]. З іншого боку, «у контексті зміни кордонів внаслідок воєн було безліч претензій на території, і це виправдовували тим «фактом, що жителі тих місцевостей розмовляли діалектом, який «по праву» належить до національного стандарту мови тієї чи іншої сторони, яка бере участь у конфлікті» [Kamusella 2005, с. 128]. У цьому контексті думка, яку оприлюднив у промові на відкритті 19-ї щорічної конференції Інституту єврейських досліджень у Нью-Йорку М. Вайнрайх, що «мова – це діалект з армією і флотом», цілком відповідає тріаді взаємозв'язків політика – мова – держава. Цей афоризм набув пізніше розширення в різних контекстах. Зокрема, Р. Квірк адаптував його як «Мова — це діалект, у якого є армія і прапор, і оборонна політика, і авіакомпанія». Про політизоване використання понять мови і діалекту в контексті «націоналістичної» етнографії говорив Е. Геллнер [Gellner 1998]. Т. Барфілд переконаний, що фундаментальні поняття, такі як «мова» та «діалект», є насамперед соціальними, а не лінгвістичними конструктами, оскільки вони дуже залежать від суспільства [Barfield 1998]. У кожному випадку використання мовних кодів у суспільстві, спричинені об'єктивними чинниками останнього століття (освіта, мобільність, інформативність, внутрішні міграції), дозволяють стверджувати, що мови сусідніх держав відрізняються набагато більше одна від одної, ніж сусідні діалекти. Водночас сусідні порубіжні діалекти, які в минулі століття могли бути дуже близькими, поступово віддаляються. Як зауважує Т. Камуселла «діди, що жили по обидва боки кордону, говорили тими ж самими або дуже близькими говірками, що значно відрізнялися від стандартних

(офіційних) мов країн в обох національних державах [Kamusella 2005, с. 73]. Подібне спостереження бачимо у висловлюваннях громадського активіста Романа Кліма щодо гуцульського говору: «Це вже в наших селах менше людей говорить гуцульською. А от в деяких селах Румунії, які були колись українськими, Марамуришському і Сучавському повітах живе багато корінних гуцулів. Там дуже добре збереглася гуцульська мова, навіть мені її буває складно зрозуміти» [Лутчин 2021]. Глобалізація, освіта і статусне використання мовних кодів часто призводить також до нігілістського ставлення до власного мовлення. І вже «онуки ... не мають внутрішньої потреби засвоїти діалекти, основою їх спілкування стає стандартна мова» [Kamusella 2005, с. 73]. Це стає моделлю мовної дійсності, що базована на політичних реаліях, мовній політиці та моделях мовної поведінки. Яскравим свідченням цих реалій є приклад Італії. У своєму дослідженні «Моделі стандартизації та конвергенція діалекту / стандарту: перспективи північно-західної Італії» М. Черутті говорить про занепад діалектів як явищ мовної дійсності: «Під час об'єднання Італії (1861 р.) менше 10 відсотків населення вміли говорити національною мовою, у 2006, згідно з дослідженням ISTAT лише 16 відсотків розмовляють діалектом із членами сім'ї та друзями, 5, 4 – з незнайомцями» [Ceruti 2014, с. 83–111]. У сучасному мовному світі спостерігаємо тенденції до занепаду діалектів та мов та одночасно безліч пропозицій стандартизації мов. Розрізнення мов, мікромов, діалектів, впливу на діалектні континууми порубіжних територій літературних стандартів суміжних держав наприкінці ХХ та поч. ХХІ ст. набуло нового осмислення в мовознавчих колах у зв'язку з новою хвилею спроб виокремлення та стандартизації нових мов. Відбувається поступова зміна мовної реальності через вплив стандартизацій, «кількість діалектних ланцюжків (перехідних говірок) швидко зменшується» [Kamusella 2005, с. 75]. Часто ці явища ставали наслідком розпаду країн (як Югославія). Проте маніпулюючи явищами «лінгвістичних революцій» (за визначенням Р. Шпорлюка) початку ХХ століття, деякі політичні сили безпідставно використовують спроби стандартизації нових мов як інструмент поширення сепаратизму. У цьому контексті слушно зауважує Т. Камуселла: «питання про те, що таке мова, а що діалект, не стосується реальності, як хтось може подумати. Це суто політичне питання, особливо в Центральній Європі, де нормою є ізоморфізм мови, нації і держави, і це є принципом політики» [Kamusella 2005, с. 124]. Наприклад, Болгарія вважає македонську західним варіантом болгарської, для Македонії – це окрема мова; спроби визнати сілезьку в Польщі, поморську в Болгарії тощо «в парадигмі центральноєвропейського етнолінгвістичного націоналізму рівносильне визнанню мовних спільнот як окремих націй, отже, право на їх становлення» [Kamusella 2005, с. 75]. Цікавим прецедентом є те, що польське відділення бюро ЄС із використання малих мов визнало сілезьку мовою меншини, якою розмовляють у Польщі, але в Польщі таке визнання є тільки щодо кашубської мови (з 2005 р.). Польський уряд «у своїй доповіді Комітету експертів засвідчує, що, на думку

фахівців, у Сілезії існує не мова, а діалект або етнолект» [Бестерс-Дільгер 2014, с. 41].

Мовні ситуації та мовні ідеології, у яких опиняються мови і діалекти, впливають на їх соціолінгвістичний статус. У взаємозв'язках мова – діалект важливим фактором залишається мовне планування в окремих державах, зокрема мовний менеджмент стосовно різних мовних кодів, імплементація відповідного законодавства і т. ін. Це пов'язано як із політичними, так і з демографічними та економічними чинниками. Зокрема, як ілюструє в статті «Про взаємозв'язки між великими і малими слов'янськими мовами» І. Неквапіл: «Щоб зберегти сорбські діалекти» (нижньолужицьку та верхньолужицьку мови), йшлося про покращення економічної ситуації в Лужиці, щоб «мовці не були змушені покидати Лужицю, оскільки це несе соціокультурні втрати» [Nekvapil 2007 с. 143]. Вплив соціальних та психологічних чинників на вітальність мікрмов та діалектів та опис цих явищ породило появу поняття «соціально вмираюча мова». З іншого боку, вплив літературної (стандартної) мови робить мовні спільноти в національних країнах більш однорідними, хоч мовленнєве порозуміння по обидва боки політичних кордонів знижується. У цьому контексті збереження діалектних континуумів набуває нових рис. Мовнополітичні підходи лінгвозахисних практик щодо мовних ідіом зумовлені мовними реаліями сучасного світу, де мовна глобалізація у світлі «плеяди світових мов» супроводжується зростанням спроб і можливостей етнічних та етнографічних спільнот в умовах уніфікації лінгвокультурного простору зберегти свою унікальність, свою локальну ідентичність, яка «є однією з тих ідентичностей, що в період глобальних трансформацій та світових зрушень зостається однією з найважливіших, оскільки надає індивідові відчуття безпеки та виступає центром стабільних цінностей» [Котенко, Ткачук 2018, с. 4]. Зберегти територіальні діалекти, не порушуючи мовну єдність нації і держави, – це формула мовної політики і мовного планування більшості європейських країн. Важливо, щоб намагання зберегти діалекти, емотивні почуття носіїв говірок не ставали засобом у просуванні спекулятивних політичних етнорегіональних проєктів.

Мовна ситуація в Україні зазвичай розглядається в контексті співіснування мов. У ЗУ «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» передбачено застосування положень Хартії щодо мов 13 національних меншин [ЗУ «Про ратифікацію...»]. Оскільки Хартія все ж стосується мов, а не мовних спільнот, то з огляду на соціокультурні та функційні параметри мов зазначених меншин виникають логічні питання. Зокрема, щодо грецької меншини в Україні – це про сучасну грецьку мову чи про діалекти грецької мови, щодо болгарської – це про сучасну болгарську чи про діалекти болгарської в межах політичних кордонів України? З іншого боку, принаймні з позиції українського мовознавства, карпатські та лемківські говірки є говірками південно-західного наріччя української мови. У деяких державах ці групи говірок підлягають захисту як окремі мови. Практично це сприяння їх збереженню

і захисту на певному рівні, а з іншого – роздрібнює українську мовну спільноту.

Занепад діалектного мовлення і паралельно поява в слов'янському світі різновидів української мови під емблемами *русинська*, *лемківська*, *поліська* (*західнополіська*, *ятвязька*) і спроби стандартизації цих мов, більша чи менша підтримка на рівні інших держав є характерною ознакою соціолінгвістичної дійсності. А. Даниленко у праці «Регіональні різновиди української мови» зауважує, що на перетині ХХ–ХХІ ст. «Україна пережила відродження теорії франкового «множинного парохіалізму», спрямованого на створення нових літературних мікрмов» [Danulyenko 2015 с. 235]. Прецедентні спроби виоремити групи говірок в окрему мову (мікрмову) на українському мовному ґрунті на межі ХХ–ХХІ століть переважно виглядають як політичні проєкти, що мало пов'язані з лінгвістичними критеріями. Водночас наукові суперечки стосовно лемківської та русинської мікрмов у Європі чи русинської, поліської, гуцульської в Україні не завжди однозначні. Аргументи «за» і «проти» перебувають у площині державних мовних ідеологій. Спроби реалізувати нові літературні стандарти на базі української мови – русинський, лемківський, поліський (західнополіський), гуцульський – супроводжуються практикою визнання їх окремими мовами поза межами традиційного побутування і надання відповідних статусів як мов етнічних меншин. В українській «Вікіпедії» запропоновано матеріал про лемківську (лемківсько-горлицьку) мову як кодифікований говір південно-західного наріччя української мови і зазначено, що це поняття офіційно використовується в Польщі з 1990 р. Базова стаття про русинську пропонує три синонімічні варіанти: русинська мова, русинський діалект, карпато-русинський діалект. Також можна віднайти матеріал про русинську мову Пряшівщини та бачварсько-русинську мікрмову Воєводини. Ці мовні ідіоми трактовані як «літературні мікрмови», що «виникають на основі різних діалектів української мови» [<https://uk.wikipedia.org>]. Проте поняття «літературна мікрмова» недостатньо обґрунтоване в сучасній лінгвістиці. Іноді його подають як синонімічне до більш відомого терміносполучення «літературний діалект».

Русинську як окрему мову почали згадувати в окремих довідниках щодо слов'янських мов лише наприкінці минулого століття. Власне, як зауважує Ю. Бестерс-Дільгер, «русинська» здобула визнання за міжнародним правом як мова, щодо якої ратифікували Хартію Польща (2009), Словаччина (2002), Хорватія (1998) [Бестерс-Дільгер 2014, с. 44]. З 1974 року як різновид мови мігрантів з карпатського регіону (Підкарпатська Русь) була відома як спів-офіційна у Воєводині – регіоні сучасної Сербії та Чорногорії, її називають ще бачвансько-русинська. Це перша спроба стандартизації українського діалектного мовлення поза межами України. За соціолінгвістичними ознаками цю мовну ситуацію можна класифікувати як «мовний острів». Об'єктивні причини – це намагання зберегти етнонаціональну ідентичність в умовах іншого мовного оточення. Проте процеси спроб стандартизації групи західно-україн-

ських говірок під назвою «русинська мова» активізували в 90-х роках ХХ ст. із зовсім інших причин [Белей 2017]. Зокрема, у 1990 р. був зареєстрований «Статут обласного культурно-освітнього товариства карпатських русинів, де сказано і про «право на рідну мову для всього населення Закарпаття» [Німчук 2013, с. 10]. Сьогодні розглядають чотири варіанти русинського ідіому – у Словаччині, південно-східній Польщі, Воєводині і в Закарпатті. Фактично це адаптація українських карпатських говірок у різний час і в різних соціолінгвістичних умовах. Спроби створення на їх базі спільного стандарту очевидно йде всупереч збереженню унікальності цілих груп говірок південно-західного наріччя української мови, зокрема руйнування системи лемківських говірок. До того ж, як зазначає В. Німчук, «якщо таку мову робити на спільних елементах у карпатських говорах, то вийде ідіом, що має типові українські риси, і він буде зайвим, бо загальноукраїнська літературна мова задовольняє потреби всіх українців, зокрема й карпатських» [Німчук 2013, с. 13]. У Польщі закон «Про національні та етнічні меншини та про регіональну мову» відносить до етнічних меншин лемків [Закон Польської Республіки «Про національні та етнічні меншини та про регіональну мову»], а «лемківська мова» є об'єктом лінгвозахисних практик як мова меншини. Цьому передували спроби в 1999 р. скомпонувати окрему лемківську граматику (М. Хом'як та Г. Фонтанський). Проте більшість дослідників у Польщі мають тверде переконання щодо лемківських говірок як частини української мови. Як зауважує Т. Камуселла, «коли Варшава визнає лемківську як мову, це означає – якщо лемківська є мовою, то вона не може бути діалектом української чи русинської» [Kamusella 2005, с. 76]. Проте, за свідченням Я. Ковальчика, етнічною меншиною визнаними були лише ті лемки, котрі не ідентифікували себе як частина української національної меншини» [Кічера 2014, с. 66]. В Україні були спроби виокремити русинську як регіональну в рамках доповнення до скасованого нині ЗУ «Про засади державної мовної політики».

Про «поліську» / «західнополіську» мікрмову, що «має право перерости в самостійну», на офіційному науковому рівні заявили на першій Західнополіській (Ятвязькій) науково-практичній конференції в Пінську 1990 р. Це було продовженням ідеї М. Шеляговича щодо визнання поліщуків окремим етносом, відмінним від українців і білорусів, супроводжувалося створенням у 1988 р. громадсько-культурного об'єднання «Полісся» та виданням газети «Збудіння». Проте ідея поступово згасла як громадська ініціатива, припинилося видання газети в 1994 році. Дискусії щодо західнополіської мікрмови перейшли в науковий дискурс. Проте ані власне лінгвістичні підстави, ані політичні причини не стали спонукою для подальшого розвитку проєкту «західнополіської мікрмови». Зокрема, А. Даниленко, аргументуючи лінгвістичними підходами і критеріями багатьох науковців щодо стану і статусу західнополіських говірок, їх перехідного характеру, діапазон функційних можливостей, приходить до логічної думки, що «немає підстави розгля-

дати цю новостворену мікрмову як «літературний діалект» (пор. Ауту 1978), не кажучи вже про нову стандартну мову» [Danulyenko 2015]. Як переконливо стверджує дослідник берестейсько-пінських говірок О. Скопненко, «можна припустити, що утвердження західнополіської літературної мікрмови в межах зацікавленої в цьому держави (певна річ, не України) було б цілком реальне, якби цей процес відбувався в першій половині ХХ ст. У сучасних обставинах такі спроби приречені на поразку» [Скопненко 2001, с. 12]. Однією з вагомих лінгвістичних причин збереження основних рис поліських говірок вважають те, що офіційна стигматизація білоруської мови і мінімалізації її впливу на діалектне мовлення «відкрили вікно для піднесення польської мови» [Kamusella 2005, с. 73]. Відчуття окремішності в умовах чужомовного офіціозу держави призводить до піднесення на рівень мови навіть окремих говірок. Білоруський лінгвіст Ф. Климчук «переклав» деякі частини «Нового Завіту» на говірку свого села. З одного боку, це можна розцінювати як спосіб активного прихильника рідного мовного коду зберегти основні риси усної говірки в писемному тексті, але з іншого – позиція ставлення до цього явища як до перекладу «на мову» порушує засадничі принципи перекладознавства, які передбачають переклад з однієї мови на іншу.

Прецедентна практика адаптації діалектного тексту до літературного мовлення і називання цього явища в соціальних мережах як «перекладу» має місце і щодо гуцульських говірок, зокрема, повідомлення про видання «Діда Іванчіка» «в перекладі українською мовою» активно поширювалися у фейсбуку. Проте офіційна інформація про книжку Петра Шекерика-Дониківа «Дідо Іванчік» у 2023 р. анонсована на видавничому сайті як «гуцульським діалектом + сучасною літературною мовою». Власне такий спосіб писемної фіксації унікального місцевого мовлення є важливим елементом збереження діалектного розмаїття української мови. Втім неофіційні наративи щодо виокремлення на основі гуцульських говірок окремої мови помітно просувалися на початку нового тисячоліття. У соціальних мережах і сьогодні активно розвивається проєкт «Вивчаймо гуцульську», титулом сторінки є сентенція Романа Кліма «Гуцульська мова – давно не діалект». В інтерв'ю газеті «Галицький кореспондент» свою позицію він озвучує як те, що «останніми роками простежується тенденція до зацікавлення гуцульською мовою, зокрема, серед туристів» [Лутчин 2021]. Правовим прецедентом щодо гуцульського говору була пропозиція від Геннадія Москаля у 2012 році на розгляд Верховної Ради України законопроєкту про внесення гуцульського діалекту до переліку регіональних мов або мов меншин у контексті змін до ЗУ «Про засади державної мовної політики» щодо переліку регіональних мов та мов меншин. Цьому передували висловлювання голови Всеукраїнського товариства «Гуцульщина» Дмитра Ватаманюка, що «гуцульська така мова, а не діалект» (веб-портал «Коломия») [Німчук 2017, с. 15]. У тому ж 2012 році відомими проєктами стало видання «Гуцульського букварика» та «Абетки маленького гуцулятка». Телебачення і численні ви-

дання в той час активізували новину, що «поруч із традиційною абеткою на партах у маленьких горян ще одна – гуцульська». Авторкою ідеї гуцульської абетки називали вчительку місцевої школи Оксану Стеф'юк. Слід зауважити, що в описі цих подій зазначали, що гуцульські абетки на партах першокласників «поряд з традиційною українською абеткою». На жаль, межа між позитивними тенденціями збереження локальної ідентичності та етнографічних традицій і початками сепаратистських рухів під егідою вмілих політичних спекулянтів є дуже тонкою. Тому оцінка подібних явищ та їх місце в системі ціннісних координат, мовних уподобань і ставлення до діалектного мовлення потребує виваженого соціолінгвістичного аналізу.

Загалом ставлення в українському суспільстві до таких прецедентів досить тверезе. Зокрема, коли в серпні 2020 році на сайті Президента України було зареєстровано електронну петицію № 22/103372-еп «Кримськотатарська та лемківська мови мають мати особливий статус на загальноукраїнському рівні» (автор ініціативи Губаєв Марат Ернстович), вона отримала всього 19 голосів з 25 000 необхідних. При цьому в тексті петиції лемківська прирівнювалася до русинської («лемківська (відома як русинська)»).

В. Німчук у журналі «Українська мова» опублікував обґрунтовану базу статтю про недоцільність творення на основі окремих українських діалектів нових, кодифікованих літературних мов. Було запропоновано створити наукове громадське «Товариство шанувальників і захисників українських говорів» і запропоновано відповідний статут. Власне, привело до такої думки, як зазначив В. Німчук «намагання поодиноких людей створити окремішню норму, штучно відірвану від її українського коріння»... Цей факт спонукав нас повернутися до проблеми захисту не тільки своєї материнської бесіди від занепаду, спотворення та виродження, але й збереження природного функціонування, розвитку всіх українських діалектів» [Німчук 2017, с. 22–23]. Поштовхом для цих міркувань є тривалі спостереження за мовною дійсністю, як лексичні та фонетичні особливості діалектів уніфікуються, зникають під впливом літе-

ратурного мовлення. Проте впродовж останнього десятиліття регіональні діалектні особливості стають більш помітними в мовленні освічених людей, молоді, в художніх текстах сучасних письменників. Ці явища насамперед слід класифікувати як вияви локальної мовної ідентичності, спроби показати свою прив'язаність до території, етнокультури, але також і спосіб зберегти елементи діалектного мовлення. Наповненість публічного сегменту (художні тексти, інтернет-контент (насамперед авторські блоги) діалектним мовленням, свідчать про процеси рестандартизації чи перестандартизації мови, поступове прийняття нестандартних розмовних особливостей у стандартні різновиди освічених мовців. Ці процеси засвідчені в різних європейських ареалах. Зокрема, спостерігаючи за ними в італійському мовному світі, Г. Берруто [Berruto 1987] говорить про «нестандарт» італійської, також такі явища дослідники називають «конвергенцією вниз».

Висновки. Збереження українських говірок є важливим елементом мовного планування, мовної політики і мовного виховання. Формування в суспільстві ставлення до діалектного мовлення як до важливої соціокультурної цінності і як до частини української культури є інструментом лінгвозахисних практик, елементом локальної ідентичності, забезпечення спадкоємності мовних прав, а також захисту українськомовних територій від політичних спекуляцій на ґрунті діалектних відмінностей.

Питання розрізнення мови / мікрмови / діалекту потребує новітніх підходів до обстеження діалектів з урахуванням соціолінгвістичної ситуації регіонів в історичному та сучасному контекстах. Аналіз суспільних функцій українських діалектів у контексті лінгвозахисних практик та захисту розмаїття дозволить виробити стратегії збереження діалектних континуумів як лінгвокультурного спадку нації.

На початку нового тисячоліття характер взаємовпливів *мовний стандарт (літературна мова) – діалект* змінився. Також активізувалося явище «мода на діалект» в усному мовленні, в художній літературі та в інтернет-блоггах. Наукова інтерпретація цього припущення потребує системних соціолінгвістичних спостережень, опитувань, аналізу даних.

Література

1. Ажнюк Б.М. Проблема мовних прав у сучасній соціолінгвістиці. *Мовні права в сучасному світі*. Ужгород. 2014. С. 22–37.
2. Ажнюк Б.М. «Всесвітня декларація мовних прав»: український контекст. *Соціолінгвістичні студії*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2010. С. 51–57.
3. Аркушин Г.Л. Західнополіська діалектологія: навч. посіб. з регіон. діалектології. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 256 с.
4. Белей Л.О. «Русинський» сепаратизм: націєтворення *in vitro*. Київ: Темпора, 2017. 392 с.
5. Бестерс-Дільгер Ю. Ефективність Європейської хартії регіональних або міноритарних мов як знаряддя захисту мовних прав у слов'янських країнах. *Мовні права в сучасному світі*. Ужгород, 2014. С. 37–45.
6. Гримашевич Г. Українська діалектологія в контексті сучасних напрямів лінгвістики. *Актуальні проблеми мовознавства та лінгвометодики в умовах війни в Україні*. 2023. URL: <http://eprints.zu.edu.ua>
7. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. *Екологія мови і мовна політика в сучасному світі*. Київ. Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. С. 342–364.
8. Закон Польської Республіки «Про національні та етнічні меншини та про регіональну мову». URL: <https://language-policy.info/movne-zakonodavstvo/polska-respublika/zakon-polskoji-respubliky-pro-natsionalni-ta-etnichni-menshyny-ta-pro-rehionalnu-movu>

9. Закон України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>
10. Кічера Н.М. Лемки в етнополітиці Польщі. *Грані. Політологія*. 2014. № 1 (105). С. 64–68.
11. Котенко Я.В., Ткачук А.Ф. Локальна ідентичність і об’єднані територіальні громади. Київ: ТОВ «Видавництво «ЮСТОН», 2018. 56 с.
12. Лутчин М. «Більшість слів неповторні...». *Галицький кореспондент*, 2021.02.08. URL: <https://gkpress.if.ua/bilshist-sliv-nerovtorni-prykarpatets-navchaye-gutsulskoyi-movu-u-sotsmerezhi>
13. Німчук В.В. Ще раз про «русинський язык» і збереження діалектного середовища. *Українська мова*. 2017. № 3. С.15–23.
14. Німчук В.В. «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! *Українська мова*. 2013. № 3. С. 3–26.
15. Савчин Т. Проблеми диференціації понять «мова» та «діалект» в українському соціолінгвістичному просторі. *Studia Methodologica*. 2022. (54). С. 92–103. URL: <https://studiamethodologica.com/index.php/journal/article/view/96>
16. Скопненко О.І. Берестейсько-пінські говірки: генеза і сучасний стан (історико-фонетичний нарис). Київ, 2001. 174 с.
17. Barfield T. The dictionary of anthropology. Oxford: Blackwell. 1997.
18. Bellmann G. Between base dialect and standard language. *Folia Linguistica* 32(1–2), 1998. P. 23–34.
19. Berruto G. Sociolinguistica dell’italiano contemporaneo. Roma: La Nuova Italia, 1987. URL: <https://www.docsity.com/it/gaetano-berruto-sociolinguistica-dell-italiano-contemporaneo/2704261/>
20. Bloomfield L. A Set of Postulates for the Science of Language. *Language*. 1926. (3). P. 153–164. URL: <https://www.jstor.org/stable/408741?typeAccessWorkflow=login>
21. Cerruti M., Regis R. Standardization patterns and dialect/standard convergence: A northwestern Italian perspective. *Language in Society*, 2014. 43(1), С. 83–111. URL: <https://doi.org/10.1017/S0047404513000882>
22. Danylenko A. Regional Varieties of Standard Ukrainian. 2015. URL: https://www.academia.edu/12333194/Regional_Varieties_of_Standard_Ukrainian
23. Gellner E. Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma. Cambridge: Cambridge University Press. 1998. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511612466>
24. Kamusella T. The Triple Division of the Slavic Languages: A Linguistic Finding, a Product of Politics, or an Accident? Vienna: Institut für die Wissenschaften vom Menschen (IWM Working Papers Series, No 2005/1), 2005. 133 p. URL: <https://www.academia.edu/28396921>.
25. Nekvapil J. On the relationship between small and large Slavic languages. *International Journal of the Sociology of Language*, 2007 (183). URL: <https://doi.org/10.1515/IJSL.2007.008>

References

1. Azhniuk B.M. (2014) Problema movnykh prav u suchasni sotsiolinhvistytsi [The problem of language rights in modern sociolinguistics]. *Movni prava v suchasnomu sviti*. Uzhhorod. S. 22–37 [in Ukrainian].
2. Azhniuk B.M. (2010) «Vsesvitnia deklaratsiia movnykh prav»: ukraïnskyi kontekst [«Universal Declaration of Linguistic Rights»: Ukrainian context]. *Sotsiolinhvistychni studii*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. 2010. S. 51–57 [in Ukrainian].
3. Arkushyn H.L. (2012) Zakhidnopoliska dialektolohiia: navch. posib. z rehion. Dialektolohii [West Polissya dialectology: teaching. manual from the region. dialectology]. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. 256 s. [in Ukrainian].
4. Belei L.O. (2017) «Rusynskyi» separatyzm: natsiietvorennia in vitro [“Rusyn” separatism: nation building in vitro]. Kyiv: Tempora. 392 s. [in Ukrainian].
5. Besters-Dilher Yu. (2014) Efektyvnist Yevropeiskoi khartii rehionalnykh abo minorytarnykh mov yak znariaddia zakhystu movnykh prav u slovianskykh krainakh [The effectiveness of the European Charter for Regional or Minority Languages as a tool for the protection of language rights in Slavic countries]. *Movni prava v suchasnomu sviti. Zbirnyk naukovykh prats*. Uzhhorod. S. 37–45 [in Ukrainian].
6. Hrymashevych H. (2023) Ukrainska dialektolohiia v konteksti suchasnykh napriamiv lnhvistyky [Ukrainian dialectology in the context of modern trends in linguistics]. *Aktualni problemy movoznavstva ta lnhvometodyky v umovakh viiny v Ukraini*. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/> [in Ukrainian].
7. Yevropeiska khartiia rehionalnykh mov abo mov menshyn (2012) [European Charter for Regional or Minority Languages]. *Ekolohiia movy i movna polityka v suchasnomu sviti*. Kyiv. Vyd. dim Dmytra Buraho. S. 342–364 [in Ukrainian].
8. Zakon Polskoi Respubliki “Pro natsionalni ta etnichni menshyny ta pro rehionalnu movu” [The Law of the Republic of Poland "On National and Ethnic Minorities and Regional Languages"]. URL: <https://language-policy.info/movne-zakonodavstvo/polska-respublika/zakon-polskoji-respubliki-pro-natsionalni-ta-etnichni-menshyny-ta-pro-rehionalnu-movu> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy “Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi khartii rehionalnykh mov abo mov menshyn” [Law of Ukraine "On Ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>
10. Kichera N.M. (2014) Lemky v etnopolitytsi Polshchi [Lemki in ethnopolitics of Poland]. *Hrani. Politolohiia*. 1 (105). S. 64–68 [in Ukrainian].

11. Kotenko Ya.V., Tkachuk A.F. (2018) Lokalna identychnist i obiednani terytorialni hromady [Local identity and united territorial communities]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «YuSTON». 56 s. [in Ukrainian].
12. Lutchyn M. (2021) «Bilshist sliv nepovtorni...» ["Most words are unique..."]. *Halytskyi korespondent*, 2021.02.08. URL: <https://gk-press.if.ua/bilshist-sliv-nepovtorni-prykarpatets-navchaye-gutsulskoyi-movy-u-sotsmerezhi> [in Ukrainian].
13. Nimchuk V.V. (2017) Shche raz pro «rusynskiy yazyk» i zberezhenia dialektnoho seredovyscha [Once again about the “Rusyn language” and the preservation of the dialectal environment]. *Ukrainska mova*. № 3. S.15–23 [in Ukrainian].
14. Nimchuk V.V. (2013) «Kodyfikuvaty» novi literaturni movy? Zberehty i zakhystyty ukrainski hovory! [“Codify” new literary languages? Save and protect Ukrainian languages!]. *Ukrainska mova*. № 3. S. 3–26 [in Ukrainian].
15. Savchyn T. (2022) Problemy dyferentsiatsii poniat «mova» ta «dialekt» v ukrainskomu sotsiolingvistychnomu prostori [Problems of differentiation of the concepts “language” and “dialect” in the Ukrainian sociolinguistic space]. *Studia Methodologica* (54). S. 92–103. URL: <https://studiamethodologica.com/index.php/journal/article/view/96> [in Ukrainian].
16. Skopnenko O.I. (2001) Beresteisko-pynski hovirky: heneza i suchasnyi stan (istoryko-fonetychni narys) [Berestei-Pin dialects: genesis and modern state (historical-phonetic essay)]. Kyiv. 174 s. [in Ukrainian].
17. Barfield T. (1997) The dictionary of anthropology. Oxford: Blackwell [in English].
18. Bellmann G. (1998) Between base dialect and standard language. *Folia Linguistica* 32(1–2). P. 23–34 [in English].
19. Berruto G. (1987) Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo. Roma: La Nuova Italia. URL: <https://www.doccity.com/it/gaetano-berruto-sociolinguistica-dell-italiano-contemporaneo/2704261/> [in English].
20. Bloomfield L. (1926). A Set of Postulates for the Science of Language. *Language*. (3). P. 153–164. URL: <https://www.jstor.org/stable/408741?typeAccessWorkflow=login> [in English].
21. Cerruti M., Regis R. (2014). Standardization patterns and dialect/standard convergence: A northwestern Italian perspective. *Language in Society*. 43(1), P. 83–111. URL: <https://doi.org/10.1017/S0047404513000882> [in English].
22. Danylenko A. (2015) Regional Varieties of Standard Ukrainian. URL: https://www.academia.edu/12333194/Regional_Varieties_of_Standard_Ukrainian [in English].
23. Gellner E. (1998) Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma. Cambridge: Cambridge University Press. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511612466> [in English].
24. Kamusella T. (2005) The Triple Division of the Slavic Languages: A Linguistic Finding, a Product of Politics, or an Accident? Vienna: Institut für die Wissenschaften vom Menschen (IWM Working Papers Series, No 2005/1), 133 pp. URL: <https://www.academia.edu/28396921> [in English].
25. Nekvapil J. (2007) On the relationship between small and large Slavic languages. *International Journal of the Sociology of Language*, 2007 (183). URL: <https://doi.org/10.1515/IJSL.2007.008> [in English].

TERRITORIAL DIALECTS IN THE CONTEXT OF LANGUAGE PROTECTION PRACTICES IN THE EUROPEAN AREA

Abstract. The article updates the problems of studying the state and status of Ukrainian dialects in the sociolinguistic aspect. Attention is focused on the analysis of territorial dialects in the light of linguistic protection practices of the European area. The relevance of the research is determined by the need to study the vitality of the dialect continuums of the Ukrainian language and the place of modern dialects in the sociolinguistic situation, in the system of self-identification of speakers and local identity. These aspects are closely related to the problems of heredity and continuity of language rights, the need to preserve dialect continuums and protect Ukrainian-speaking territories from political speculation based on dialect differences. The purpose of the study is to determine the sociolinguistic status of dialects in the context of language protection practices in the European area. The object of analysis is Ukrainian territorial dialects in the system of Ukrainian and European legislation. The task of the research is to outline the situation of Ukrainian dialects in the context of the sociolinguistic criteria of endangered languages and the theoretical foundations of the classification of Slavic languages; to analyze the linguistic problem of distinguishing language idioms (language / dialect; dialect / microlanguage) in the coordinates of the Ukrainian linguistic reality and modern language policy practices in Europe. The set tasks are specified using examples of precedent attempts to codify Ukrainian dialects and protect language idioms in the language policy practices of European countries. The results of the work can be used to develop new approaches to the examination of dialect speech, taking into account the sociolinguistic situation of the regions in historical and modern aspects. An analysis of the social functions of Ukrainian dialects in the context of language protection practices will allow us to develop strategies for preserving dialect continuums as the nation's linguistic and cultural heritage.

Keywords: sociolinguistic situation, dialect, dialectology, microlanguages, sociolinguistics, language planning, language policy, language standardization, endangered languages, language rights.

© Михальчук О., 2023 р.

Оксана Михальчук – кандидат філологічних наук, завідувач відділу мов України Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ, Україна; oksmkhalchuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9278-9341>

Oksana Mykhalchuk – Candidate of Philology, Head of the Department of Languages of Ukraine at O.O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; oksmkhalchuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9278-9341>